

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Man / Kvinna / Annat

Lärarstudenter om genus och jämställdhet i skolan

Man / Woman / Other

Student Teachers about Gender and Equality in School

Författare: Moa Elofsson, Elin Ström och Cecilia Wiklander

Handledare: Merete Hellum

Kurs: LAU395

Termin: HT13

Abstract

Titel: Man / Kvinna / Annat - Lärarstudenter om genus och jämställdhet i skolan

Författare: Moa Elofsson, Elin Ström, Cecilia Wiklander

Termin och år: HT-13

Kursansvarig institution: Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap

Handledare: Merete Hellum

Examinator: Lena Olsson

Rapportnummer: HT13-2480-11

Nyckelord: HBTQ, kön, könsroller, genus, jämställdhet, lärarstudenter, likabehandling, didaktik

Vi upplever ett behov av att belysa arbetet med jämställdhet och genus i skolan. Vi vill lägga fokus på normkritik, medvetenhet om de attityder som finns kring genus och hur vi som lärare ska kunna jobba konstruktivt mot en mer jämställd skolmiljö. Vi har undersökt hur lärarstudenter på Göteborgs Universitet uppfattar skolors likabehandlingsarbete med fokus på jämställdhet och genus. Vi har ställt följande forskningsfrågor:

Vad har lärarstudenter för erfarenheter kring genus, sexualitet och jämställdhet i skolan?

Vilka tänkbara förklaringar kan ges till varför dessa erfarenheter ser ut som de gör?

Vad säger detta om likabehandlingsarbetet i skolan och vad kan lärare göra för att förbättra detta arbete?

Vi har utgått från genusteori och queerteori samt teorier om språkets betydelse för hur människor värderar sin omvärld. För att genomföra undersökningen har vi gjort intervjuer med både manliga och kvinnliga lärarstudenter. På så sätt har vi fått inblick i olika grund- och gymnasieskolors likabehandlingsarbete. Vi varvade intervjufrågor med bilder där informanterna fick ge sina spontana reaktioner men också berätta hur de uppfattar att elever de mött hade reagerat. I analysen av intervjuerna såg vi ett fokus på könsroller utifrån två kön — man och kvinna — och ett osynliggörande av individer som faller mellan eller utanför dessa två. Flera av informanterna talade om könsindelning i olika sammanhang. Våra informanter hade också uppfattat, dels från elever men också från undervisande lärare, att de attribut och beteenden som är svåra att identifiera och placera i en kön- och sexualitetskategori, väcker reaktioner av avsky och förakt. Det normkritiska perspektivet verkar i många fall vara frånvarande och fokuset på jämställdhet och genus bärs upp av ett fåtal lärare och rektorer som brinner för just detta. För att öka jämställdheten och genusperspektivet i skolan bör verksamheten genomsyras av normkritik - var och en som verkar i skolmiljön måste ta sitt ansvar.

Studien visade att arbetet med genus, sexualitet och jämställdhet inte var något övergripande och genomgående för hela skolorna, utan frågor som drevs av några få eldsjäljar. Förhoppningsvis kan studien bidra till ett medvetandegörande om att detta är frågor som berör alla, samt att det i huvudsak handlar om att som lärare våga ta upp ämnet och hantera eventuella motsättningar som kan komma.

Abstract

Title: Man / Woman / Other - Student Teachers about Gender and Gender Equality in School

Authors: Moa Elofsson, Elin Ström, Cecilia Wiklander

Term/year: HT13

Institution: Institutionen för sociologi och arbetsvetenskap

Mentor: Merete Hellum

Examinator: Lena Olsson

Reportnumber: HT13-2480-11

Key words: LGBT, sex, gender, gender roles, gender equality, student teachers, equality work, didactics

We experience the need to illustrate the work regarding gender and gender equality in school. We wish to focus on standard criticism, awareness of the attitudes concerning gender and how we as teachers can work constructively for a more equal school environment. We have examined how student teachers at Gothenburg University view schools' equality work, focusing on gender and equality between the sexes. We have asked the following questions:

What are the student teachers' experiences regarding gender, sexuality and equality in school?

What plausible explanations can motivate why these experiences look the way they do?

What does this say about the equality work in school, and what can teachers do to improve this work?

For this essay, we have used gender theory, queer theory and theories regarding the significance of language for the manner in which humans assess their environment. The material was gathered through interviews with both male and female student teachers. By doing so, we have attained knowledge of the equality work in different schools on both primary and secondary level. Apart from posing questions, the interviewer also showed the informants certain images, where the informants were asked to give their own spontaneous reactions to the images, and give examples of how they thought their students would have reacted. While analysing the interviews we saw that there was a focus on gender roles based on two sexes — man and woman — and that individuals considered to be neither tended to become invisible. Several of our informants spoke of different instances of gender separation. Our informants had also experienced — both from students and other teachers — that the attributes and behaviours that are difficult to identify and place in a category of gender and sexuality raise reactions of loathing and contempt. In many cases, the standard critical perspective seems to be absent, and that only the few teachers and headmasters who are specifically interested in the issues focus on equality. In order to increase the equality and gender perspective in school, the institution should be permeated by standard criticism - everyone who works in a school environment must take responsibility.

The study showed that the work with gender, sexuality and gender equality was nothing that included the entire teaching corps, but rather something handled by a few enthusiasts. Hopefully this study can function as an 'eye opener' to the fact that these issues are important for everyone,

and that the main point is for teachers to dare to address the subject and any criticism that may follow.

Förord

I vår B-uppsats i LAU:s fortsättningskurs arbetade vi med samma ämne, alltså likabehandlingsarbetet med fokus på den sexuella jämställdheten. Då fokuserade vi på en gymnasieskola i centrala Göteborg och jämförde Skolverkets och skolinspektionens regler kring likabehandlingsplaner samt jämförde denna idealbild med hur likabehandlingsarbetet ser ut i verkligheten på denna specifika skola. För att ta reda mer om detta använde vi oss då av en kvantitativ metod med enkätundersökningar. Då kunde vi se hur många elever som kände till skolans likabehandlingsplan, hur sexuellt jämställd eleverna upplevde skolmiljön och hur de har sett lärare använda likabehandlingsplanen. Med skolans aktuella likabehandlingsplan i belysning så var våra slutsatser till viss del ett icke-resultat; eleverna kände inte till varken skolans likabehandlingsplan eller eventuell pågående diskriminering på grund av sexualitet i skolan. Dock upplever vi att det faktiskt finns mer att ta reda på kring likabehandling utifrån sexualitet i skolorna och vill också fortsätta vår undersökning på ämnet. Därför ville vi i denna uppsats försöka få en djupare förståelse kring arbetet med likabehandling i skolan, med hjälp av en kvalitativ metod. Intervjuerna i denna undersökning har gett mer detaljerad kunskap kring hur vardagen ser ut i skolorna.

Vi vill tacka de lärarstudenter som ställde upp på våra intervjuer. Vi vill också tacka vår handledare för god vägledning.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING.....	7
Syfte och frågeställningar.....	8
Begreppsgenomgång.....	9
Forskningsläge	9
Metod.....	11
Generaliserbarhet, validitet och reliabilitet	13
Urval	14
Etik.....	14
TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	16
RESULTAT OCH ANALYS	20
Könsroller.....	20
Sexualitet.....	23
Skolans roll.....	25
DISKUSSION.....	28
Könsroller, genus och sexualitet	28
Språkets begränsningar	31
Frågeställningar besvaras	32
SLUTSATS OCH DIDAKTISK REFLEKTION.....	33
Didaktiska reflektioner	34
REFERENSER	36
Internet	36
Litteratur.....	36
Artiklar	37
Intervjuer	37
BILAGA 1	38

INLEDNING

Jämställdhet, genus och normkritik är begrepp som har förekommit i vår utbildning, men att döma av våra egna erfarenheter från verksamhetsförlagd utbildning (benämns härnäst VFU) så är dessa perspektiv näst intill osynliga i skolornas verksamhet. Frågor kring jämställdhet och genus är något som vi författare brinner för och vill belysa, både för redan verksamma lärare och för lärarstudenter. Vi upplever också att det finns ett behov av att väcka dessa frågor — både hos elever och lärare — eftersom arbetet kring jämställdhet vad gäller sexualitet och genus i våra ögon inte genomförs på ett tillfredsställande sätt. Det finns en risk för utsatthet som följer med att inte passa in i en könsroll, eller att passa in i en annan roll än den förväntade. De elever som inte identifierar sig som 'tjej' eller 'kille' hamnar lätt utanför i många aspekter, till exempel vid könsindelning i olika sammanhang. Dessa elever måste också inkluderas i skolans likabehandlingsarbete, och inte osynliggöras eller ses som 'särskilda fall'.

Vi tar avstamp i skollagens paragrafer gällande likabehandlingsarbete:

Huvudmannen ska se till att det inom ramen för varje särskild verksamhet bedrivs ett målinriktat arbete för att motverka kränkande behandling av barn och elever. [...] Huvudmannen ska se till att det genomförs åtgärder för att förebygga och förhindra att barn och elever utsätts för kränkande behandling. [...] Huvudmannen ska se till att det varje år upprättas en plan med en översikt över de åtgärder som behövs för att förebygga och förhindra kränkande behandling av barn och elever. Planen ska innehålla en redogörelse för vilka av dessa åtgärder som avses att påbörjas eller genomföras under det kommande året. En redogörelse för hur de planerade åtgärderna har genomförts ska tas in i efterföljande års plan.¹

Skollagen gör tydligt att såväl genomförande som dokumentation av förebyggande åtgärder mot kränkande behandling ligger på huvudmannens ansvar. Där sägs dock inte så mycket om *hur* skolan ska jobba med likabehandling, mer än att det ska upprättas en handlingsplan. Skolinspektionens Barn- och elevombud, BEO, jobbar förebyggande mot kränkningar och mobbning i skolan. BEO har satt tydliga regler kring vad och vilka som ska ingå i en likabehandlingsplan:

- Beskrivning över vad personalen ska göra om det händer något akut. Hur det förebyggande arbetet ska gå till och följas upp.
- Eleverna ska delta i arbetet med att göra, följa upp och utvärdera planen.

¹ Skollag 2010:800, 6 kap § 6-8

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800/
(taget 25/11 2013)

-Det ska även beskrivas hur planen ska göras känd bland barn, elever och föräldrar.²

Likabehandlingsplanen ligger alltså inte enbart på rektorns ansvar, utan även lärare och elever ska aktivt delta i arbetet.

Likabehandlingsarbetet utgår från de grunder till trakasserier som nämns i diskrimineringslagen - kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, funktionshinder, sexuell läggning och ålder. Dock finns ett undantag för hur likabehandlingsarbetet ska gå till:

Skolan ska vidta aktiva åtgärder och bedriva ett målinriktat arbete för att aktivt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder eller sexuell läggning (3 kap. 14 § DL). Detta arbete bör ske i samverkan med eleverna. Även om diskriminering på grund av ålder och könsöverskridande identitet eller uttryck är förbjuden, behöver skolan dock inte vidta aktiva åtgärder i form av målinriktat arbete inom dessa områden.³

Skolan måste alltså inte inkludera könsöverskridande identitet eller uttryck i det förebyggande likabehandlingsarbetet, trots att de elever som faller inom den kategorin ska skyddas från diskriminering, kränkning och trakasserier. Därför har vi i detta arbete valt att sätta huvudfokus på genus, som ju innefattar kön, sexuell läggning och könsöverskridande identitet eller uttryck. Vi vill lyfta fram jämställdhetsperspektivet, upplysa om detta och genom kunskap som en aktiv del av likabehandlingsarbetet öka förståelsen och tryggheten kring olika sexualiteter och könsroller.

Syfte och frågeställningar

Vårt syfte med detta arbete är att undersöka lärarstudenters erfarenheter av genus och jämställdhet i skolan samt hur likabehandlingsarbetet på dessa områden fungerar. Vi kommer dessutom reflektera kring vad som ska kunna göras i framtiden i en didaktisk slutdiskussion med egna reflektioner kopplade till vårt framtida yrke.

Vad har lärarstudenter för erfarenheter kring genus, sexualitet och jämställdhet i skolan?

Vilka tänkbara förklaringar kan ges till varför dessa erfarenheter ser ut som de gör?

Vad säger detta om likabehandlingsarbetet i skolan och vad kan lärare göra för att förbättra detta arbete?

² <http://www.skolinspektionen.se/sv/BEO/Om-BEO/veta-mer-om-lagen-/Planer-mot-krankande-behandling-och-diskriminering/> (taget 26/11 2013)

³ Nilsson, Marco, *Juridik i professionellt lärarskap: lagar och värdegrund i den svenska skolan*, 2. uppl., Gleerup, Malmö, 2013 s. 68

Begreppsgenomgång

I vårt arbete har vi använt begreppen *jämställdhet* och *likabehandling*. Med *jämställdhet* menar vi jämställdhet mellan könen. Med *likabehandling* eller *likabehandlingsarbete* menar vi det övergripande arbetet för alla människors lika värde, i detta arbete med särskilt fokus på kön, könsöverskridande identitet eller uttryck samt sexuell läggning. *HBTQ* är också en benämning som förekommer i vårt arbete. *HBTQ* är en akronym för homo, bi, trans, och queer och är alltså ett paraplynamn för olika sexualiteter. *Genus* omfattar både kön och sexualitet och behandlas mer ingående i teoretiska utgångspunkter.

Forskningsläge

I Ambjörnssons bok *I en klass för sig* har genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer undersökts. Ambjörnsson har i sin undersökning valt att fokusera på två olika gymnasieklasser (barn- och fritidsprogrammet och samhällsprogrammet) för att se skillnaden hos olika klassbakgrunder med fokus på enbart tjejerna i dessa två klasser. Detta har Ambjörnsson utfört med syfte att ”undersöka hur feminina genuspositioner skapas inom ramarna för en heteronormativ ordning.”⁴ Då har hon alltså undersökt hur genus skapas och upprätthålls av tjejerna och vilka skillnader det finns på grund av klass och etnicitet.

Ambjörnsson har genom huvudsakligen deltagande observation men också med intervjuer och enkäter besvarat sina frågeställningar kopplat till hur hennes informanter, alltså tjejerna från två klasser från olika gymnasieprogram uppfattar rollen som tjej, vilka handlingar man måste utföra, relationer till varandra, utseende och synen på andra tjejer som bryter denna könsroll.⁵ Dessa ämnen har Ambjörnsson belyst med återkoppling till de teoretiska utgångspunkterna hon valt, huvudsakligen heteronormativitet och genusteori med avstamp i queerteori, feministisk teoribildning och det poststrukturalistiska perspektivet. Det senare innebär att genus inte är ett statiskt tillstånd utan hela tiden återskapas. Med utgång från dessa teorier har Ambjörnsson dragit slutsatserna att heteronormativiteten styr tjejernas syn på både sig själva och andra tjejer där andra sexuella läggningar anses avvikande – ”hur den normativa femininitet som var förhärskande i fältet var oupplösligen sammanlänkad med föreställningar om en normerande heterosexualitet.”⁶ Det som är intressant för oss är att Ambjörnsson menar att heteronormativiteten präglar synen på sexualitet. Samtidigt som nyckelord som *tolerans* och *öppenhet* genomsyrar samhället och skolan så är det ”utifrån föreställningar om normalitet och

⁴ Ambjörnsson, Fanny, *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*, Ordfront, Diss. Stockholm: Univ., 2004, Stockholm, 2004 s. 11

⁵ Ambjörnsson, 2004 s. 13

⁶ Ambjörnsson, 2004 s. 296

avvikelse som gränser drogs, föreställningar som ofta tycktes både flytande, omformulerbara och ibland svåra att verbalisera.”⁷ En av Ambjörnssons informanter som är homosexuell uttryckte att ingen under skoltiden hade diskriminerat henne på grund av hennes sexuella läggning. ”Ändå var det något som inte stämde, en känsla av att inte riktigt smälta in. Eller att ständigt ha ögonen på sig.”⁸ När Ambjörnsson menar att heteronormativiteten är den rådande synen på sexualitet i skolan och det kan vara svårt att se diskriminering eftersom det inte alltid behöver vara uttalat. Diskriminering behöver inte alltid innehålla skällsord som ”bög” ”lebb” eller ”hora” (även om det förstås förekommer). Man får inte glömma den tysta diskrimineringen som fortfarande kan finnas där som en outtalad inställning om att en persons sexualitet är avvikande. Om en person upplever *the gaze* alltså den disciplinerande, uppfostrande blicken från sin omgivning och att det riktas mot personens sexualitet så är nyckelord såsom *öppenhet* och *tolerans* inte uppfyllda.

En liknande undersökning har även gjorts av Maria Bäckman i *Kön och känsla* med syfte att belysa ”hur i hög grad genus och sexualitet hänger samman i ett ömsesidigt beroendeförhållande.”⁹ Bäckman har liknande metod och teoretiska utgångspunkter som Ambjörnsson, nämligen deltagande observation med kompletterande intervjuer i en skola där hon har följt sex- och samlevnadsundervisningen under tre terminers tid. Med utgång i teorier som rör genus och sexualitet, nämligen genusteori, queerteori och feministiska perspektiv har Bäckman, till skillnad från Ambjörnsson, ett stort fokus på sexualitet i samlevnadsfrågor både från elevernas perspektiv (både tjejer och killar) och hur skolan uppfyller kravet på hur sex- och samlevnadsundervisningen ska se ut enligt Skolverket. Bäckman kommer fram till att sexualitet betraktas olika beroende på om det rör den kvinnliga eller manliga sexualiteten. Till exempel associeras den kvinnliga sexualiteten med känslor och omsorg och att preventivmedel är en kvinnlig politisk angelägenhet medans den manliga sexualiteten är individcentrerad och driftsuppfyllande.¹⁰

När det gäller homosexualitet har Bäckman konstaterat att det finns skillnad mellan tjejers och killars acceptans gällande homosexualitet.¹¹ Först och främst uttryckte heterosexuella killar i mycket större utsträckning avsky gentemot homosexualitet medans heterosexuella tjejer såg det kärleksmässiga i homosexuella förhållanden. Tjejer verkar vid första anblicken mer toleranta mot homosexualitet. Samtidigt som killarna uttryckt avsky mot homosexualitet så har de i enskilda intervjuer sagt att det inte skulle förändra vänskapen om deras bästa vän skulle visa sig vara homosexuell. ”Möjligen kan man här tala om en sorts kollektivt buren överenskommelse som gick ut på att illusionen av entydiga och gemensamma värderingar inte fick brytas”.¹² Det kan

⁷ Ambjörnsson, 2004 s. 297

⁸ Ambjörnsson, 2004 s. 297

⁹ Bäckman, Maria, *Kön och känsla: samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*, Makadam, Diss. Stockholm : Univ., 2003, Göteborg, 2003 s. 12

¹⁰ Bäckman, 2003 s. 57, 63, 205

¹¹ Bäckman, 2003 s. 72-96

¹² Bäckman, 2003 s. 85

handla om att killarna upprätthåller ett avståndstagande av homosexualiteten för att försvara sin heteronormativa genusplacering som man och heterosexuell enligt dagens hegemoni, samtidigt som de runt hörnet uttrycker en viss tolerans mot homosexualitet. Detta ger ett dubbelt budskap; elever har uttryckt att de inte har problem med homosexuella kompisar men uttrycker samtidigt avsky mot homosexualitet.

När man talar om homosexualitet har också främst manlig homosexualitet behandlats medan kvinnlig homosexualitet knappt belysts. Diskussionerna kring homosexualitet handlade främst om 'bögar' eftersom det väckte flest reaktioner. När sex- och samlevnadsläraren frågade om kvinnlig homosexualitet, lesbianism, så svarade eleverna att homosexualitet verkar mer naturligt mellan kvinnor än män. Å ena sidan kan kvinnlig homosexualitet vara mer tolererad på grund av de homosociala förhållanden som ingår i den traditionella bilden av kvinnliga vänskapsband. Ambjörnsson observerar i sin undersökning hur det homosociala ingår i heteronormen. Att två tjejer, bästisar, håller varandra i handen eller ligger i varandras knän är inget uppseendeväckande eftersom det är en homosocial relation som snarare förväntas av det kvinnliga könet¹³ och därför väcker kvinnlig homosexualitet inte lika mycket uppseende. Å andra sidan kan avsaknaden av diskussion kring kvinnlig homosexualitet ses som en del av den diskriminering som queerteoretikerna vill motverka, det vill säga osynliggörandet av homosexualitet. Samlevnadsläraren i Bäckmans undersökning var dock medveten om detta och försökte därmed belysa och slå hål på fördomarna mot homosexualitet.¹⁴

Metod

Vi har använt oss av intervjuer med lärarstudenter för att genomföra vår undersökning. Intervjuerna spelades in, och stödanteckningar togs under tiden de pågick. Transkribering av intervjuerna påbörjades så fort som möjligt, samma dag alternativt dagen efter, och transkriberades i sin helhet. Detta i syfte att påvisa eventuell tvekan och liknande hos informanterna, då vi därifrån hoppades kunna utläsa attityder och underströmningar som kanske inte kommer fram i tal.

Intervjuer är samtal mellan forskaren och informanter där forskaren eller intervjuaren ställer en rad meningsfulla frågor till informanten att besvara med syftet att samla in information. De kan ses som vägleda konversationer eftersom svaret utvecklas efter frågor.¹⁵ Våra intervjuer präglades av frågor kring uppfattningar om genus, sexualitet, jämlikhet och likabehandling med

¹³ Ambjörnsson, 2004 s. 126-128

¹⁴ Bäckman, 2003 s. 87

¹⁵ Svensson, Per-Gunnar & Starrin, Bengt (red.), *Kvalitativa studier i teori och praktik*, Studentlitteratur, Lund, 1996 s. 56

målet att upptäcka och identifiera de företeelser vi fokuserar på i vårt arbete, något som karakteriserar kvalitativa intervjuer.¹⁶

Även om intervjun bara är en av flera kvalitativa metoder har den varit och är fortfarande en av de mest använda. Det hänger samman med att den kvalitativa intervjun används i flera discipliner (antropologi, sociologi, pedagogik, socialt arbete, psykologi) och ofta tillsammans med andra metoder /.../ Att överta aktörens position innebär grundläggande forskning och rik kunskap om livet och omständigheterna kring den som studeras. Det kräver en intensiv metod med få enheter, många aspekter och flexibilitet. /.../ Vikten av att få fram aktörens perspektiv var något av det som ursprungligen bidrog till att intervjun spreds som kvalitativ metod.¹⁷

Eftersom vi vill förstå dessa företeelser på djupet har vi valt att arbeta med intervju som metod för vår undersökning. Vi får chansen att på ett känslomässigt plan ta del av informanternas vardag och dessutom möjlighet att följa upp med följdfrågor, eller probing,¹⁸ för att få ut så mycket meningsfull information som möjligt. Man kan även utläsa kroppsspråk, tonfall och attityder i en konversation för att förstå vad som faktiskt sägs och vad som menas, något som är omöjligt att utläsa i enkätsvar. Hur pratar informanten om sexualitet – genom ett vi och dem-tänkande, med politisk korrekthet eller med öppenhet?

Eftersom vi vill veta mer hur det ser ut i skolorna och framför allt varför så har vi valt att ha fokusgruppsintervjuer med lärarstudenter. Fördelen med att intervju lärarstudenter är många. Dels är de insatta i skolans verksamhet tack vare den verksamhetsförlagda utbildningen (VFU) och har därmed en bred inblick i både lärares och elevers vardag. Lärarstudenter kommer också in i skolans praktiska verksamhet med lärarutbildningens teoretiska perspektiv och har därmed andra 'glasögon' på sig, till skillnad från lärare och elever. Studenterna har större chans att upptäcka fenomen som i den specifika VFU-skolans verksamhet anses som vardagliga. Även om elevers och verksamma lärares personliga åsikter hade varit intressanta så ville vi ha en utomstående syn på skolvärldens vardag.

Tursunovic ger i sin artikel exempel på att man kan intervju fokusgruppen som en heterogen grupp som ska föra talan för en viss samhällsgrupp.¹⁹ Meningen med fokusgrupper bestående av lärarstudenter är dock inte i vår intention att undersöka enbart lärarstudenter som en homogen grupp utan de bidrar även med värdefull insikt om olika lärares och elevers förhållningssätt till undersökningens ämne. Utifrån lärarstudenternas erfarenheter från VFU kan vi lära oss mer om skolans vardag kring likabehandling och jämställdhet. Tursunovic skriver också att optimalt antal deltagare för en fokusgruppsintervju är mellan sex och tolv deltagare. Samtidigt är mindre antal deltagare att föredra om man vill veta varje enskild deltagares åsikt och inte gruppen i helhet,

¹⁶ Svensson & Starrin, 1996 s. 52-54

¹⁷ Ryen, Anne, *Kvalitativ intervju: från vetenskapsteori till fältstudier*, 1. uppl., Liber ekonomi, Malmö, 2004 s. 29

¹⁸ Svensson & Starrin, 1996 s. 64

¹⁹ Mirzet Tursunovic, *Fokusgruppsintervjuer i teori och praktik*, Sociologisk forskning 1/2002

och det är även lättare att som moderator ha kontroll över en mindre fokusgrupp.²⁰ Därför har vi intervjuat fem lärarstudenter i två fokusgrupper.

Under intervjuerna har vi använt oss av en intervjuguide (se bilaga) för att vara säkra på att få med allt vi velat ha reda på. Guiden är uppdelad i övergripande teman, med frågor och underfrågor för varje tema. Under intervjuernas gång har inte alla frågor ställts uttryckligen vid tillfällen där de bedömts besvarade ändå. I efterhand kan kritik gentemot intervjuguiden föras då vi förkortade våra frågor till enbart 'sexualitet' med avsikt att få med hetero-, homo-, bi-, och transsexualitet och förväntade oss att samtliga skulle tas upp under diskussion när det i själva fallet inte alls var en självklarhet bland informanterna.

Båda intervjuerna spelades in, och stödanteckningar togs under tiden de pågick. Transkribering av intervjuerna påbörjades så fort som möjligt, samma dag alternativt dagen efter, och transkriberades i sin helhet, i syfte att påvisa eventuell tvekan och liknande hos informanterna, då vi därifrån hoppades kunna utläsa attityder och underströmningar som kanske inte kommer fram i tal.

Flera forskare är eniga om att man ska använda sig av en intervjuguide, men på vilket sätt den ska utformas för att tillgodose det teoretiska och formella i intervjun råder en oenighet bland forskare.²¹ Ryen skriver vidare att det inte finns något klart svar på denna fråga, utan att det beror på bland annat studiens natur, samt faktorer som forskningsfrågor och kriterier för urval. Ryen presenterar sedan argument för och emot både strikt och lös struktur. Argument för lös struktur är bland andra att intervjun blir friare och mindre mekanisk jämfört med en strikt struktur, medan argument för den striktare formen poängterar att "om viktiga fenomen på fältet inte ingår i frågeformuläret finns det en risk för att de inte heller fångas upp."²² Ryen säger även att en strukturerad intervjuguide hindrar att materialet misstolkas eller snedvrids eller helt enkelt försämrar "andra förhållanden som minskar både reliabiliteten och validiteten."²³

Generaliserbarhet, validitet och reliabilitet

Trots att vår undersökning är ett stickprov i liten skala har vi försökt skapa oss en övergripande och sammansatt bild av jämställdheten och genusarbetet i skolorna utifrån informanternas erfarenheter. Vi anser dock inte att vårt resultat kan tala för alla skolor.

Vad gäller validitet är de frågor vi ställt i intervjuerna tydliga och raka. När vi i intervjuguiden tar upp begrepp som kan vara obekanta för informanten förklarar vi i sammanhanget vad det

²⁰ Tursonovic, 2002 s. 67, 83-84

²¹ Ryen, 2004 s. 44

²² Ryen, 2004 s. 44

²³ Ryen, 2004 s. 44-45

specifika begreppet innebär, vilket vi också tagit med skriftligen i intervjuguiden (se bilaga 1). På så vis har vi minskat risken för missförstånd.

Det finns dock vissa förutsedda problem med intervju som metod för vår undersökning. Åsikter kring sexualitet och jämställdhet kan vara ett känsligt ämne, vilket kan påverka undersökningens reliabilitet. Därmed ställs höga krav på oss som intervjuare att upprätthålla ett professionellt förhållningssätt men samtidigt visa medmänsklighet vid reaktioner utan att påverka intervjun. Intervjuarens kroppsspråk, formuleringar och tonfall kan också påverka informantens svar. Detta har vi försökt undvika genom att hålla frågorna neutralt formulerade utan alltför laddade ord och uttryck. Under intervjuerna har vi också fokuserat på tydlighet och neutralitet i såväl tal som kroppsspråk, för att undvika risk för missuppfattningar och påverkan.²⁴

Ryen diskuterar för- och nackdelar med intervjuer, och säger bland annat att intervjuer ofta sker vid ett isolerat tillfälle, lösryckt från sitt sammanhang.²⁵ Alternativet skulle då, enligt Ryen, vara att exempelvis göra intervjun hemma hos personen i fråga, eller på hans arbetsplats. Ett argument för att göra intervjuer till isolerade situationer kan vara att det då sker på neutral mark, utan vare sig positiva eller negativa associationer för både forskare och intervjuperson. Då bör det i förlängningen inte finnas något som hämmar intervjupersonen, så att den känner sig obekvämt, och inte heller något som får personen att känna sig så bekväm att hen istället överrapporterar.

Urval

Vi har intervjuat fem lärarstudenter på lärarprogrammet vid Göteborgs universitet. Studenterna är 23-30 år och i olika skeden av utbildningen. Dock befinner sig samtliga informanter under utbildningens senare hälft och har därmed mycket erfarenhet av VFU. Informanterna har skilda ämnesinriktningar och är verksamma på högstadie- och/eller gymnasieskolor. Vi kontrollerade fördelningen mellan kvinnor och män som deltog i undersökningen, då vi ville ha någorlunda jämn könsfördelning. De slutliga grupperna bestod av tre kvinnliga informanter i ena gruppen och två manliga i den andra gruppen. Vi fick också en stor bredd av olika VFU-områden som studenterna har varit verksamma inom under sin utbildning, vilket gjort det lättare för oss att sätta samman en övergripande bild. Lagen om likabehandlingsarbete gäller i såväl grundskola som gymnasieskola och berör samtliga inblandade i skolans verksamhet. Lärarstudenterna, oavsett om de haft VFU på högstadiet eller gymnasiet, ger oss därför god insyn i skolvärlden genom de många situationer mellan elever och lärare de delat med sig av vid intervjuer.

Etik

Vi har utgått från Vetenskapsrådets forskningsetiska principer,²⁶ och har enligt informationskravet upplyst informanterna om frivilligheten att delta, att både informanterna och

²⁴ Svensson & Starrin, 1996 s. 62-74

²⁵ Ryen, 2004 s. 97

²⁶ <http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf> (taget 18/11 2013)

deras åsikter anonymiseras, rätten att avbryta intervjun om de så önskar utan negativa följder samt förklarat undersökningens syfte. Vetenskapsrådet behandlar även hanteringen kring känsliga uppgifter om identifierbara personer. Då presentationen av informanternas svar är helt anonymiserad är detta tillgodosett. Vi har även undvikit att ställa frågor kring informanternas egna sexuella läggning och har inte heller frågat uteslutande efter deras egna åsikter om ämnet, utan mer om attityder och åsikter de har observerat i skolvärlden.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Genusforskning är allt vanligare idag, och begreppet *genus*, som började användas i den svenska forskningen på 1980-talet, är den svenska motsvarigheten till engelskans *gender*, som särskiljer sig från engelskans *sex*, alltså *kön*.²⁷ Man skiljer alltså mellan *kön* och *genus*, vilket ska förklaras i följande stycke.

Kön är biologiskt förankrat som påvisar de fysiska skillnaderna mellan en man och kvinna. Kön handlar också ofta om sexuell aktivitet och fortplantning. Genus, däremot, är en social konstruktion som skiljer på manliga och kvinnliga egenskaper. Beteenden och egenskaper som anses vara kvinnliga respektive manliga och som man tidigare trott har varit kopplat till enbart könet, har på senare tid blivit belyst som en social konstruktion som inte har med fysiologiska orsaker att göra. Den särbehandlingen man gör mellan flickor och pojkar redan som spädbarn när man klär dem i rosa och blått förbereder dem inför en viss förväntad könsroll som de lär sig agera utifrån. ”[Genus] kan syfta på individens könsidentitet, på hur könsskillnader konstrueras och symboliseras, och på relationer mellan kvinnor och män. Det kan användas på en individnivå, men också på en organisationsnivå och på en samhällsnivå.”²⁸

Lars-Göran Johansson skriver i sin artikel *Kön, genus och orsaksurval* att genus är socialt konstruerat med har samtidigt komplext nog även biologiska orsaker. Han håller med om att könsskillnaderna är någonting man måste förändra men att detta inte kan förändras enbart genom politiska ingripanden och ökad medvetenhet, utan en del av förändringen kan endast ske genom ett evolutionsbiologiskt tidsperspektiv.²⁹ Johanssons argument om att det också finns biologiskt styrda beteenden med hänsyn till hormoner kan förstås vara en bidragande faktor till genus, men vi argumenterar för att medvetenhet och politiska ingripanden är nödvändiga för att se resultat i arbetet för jämlikhet. En likabehandlingsplan till exempel är viktigt för att eleverna ska få något konkret att arbeta utifrån där även sexuell jämlikhet är definierad som ökar elevernas medvetenhet.

För att förklara genus ytterligare är genusdualism ett sätt att tydligare belysa hur genus påverkar rådande könsroller. Dualism innebär att två parter är den andras motsats, en motpart till varandra. Detta tillämpas i en så kallad genusdualism där manligt och kvinnligt är varandras motsatser med olika uppsättningar egenskaper. Till exempel har vi subjekt/objekt, förnuft/känsla och aktiv/passiv.³⁰ Dessa olika egenskaper har blivit placerade som manligt respektive kvinnligt. Den

²⁷ Johansson, Lars-Göran ”Kön, genus och orsaksurval” i Blomqvist Blomqvist, Martha (red.), *Dialoger mellan kön och genus*, Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, Uppsala, 2005 s. 5;

Hirdman, Yvonne, *Genus: om det stabilas föränderliga former*, 2., [rev.] uppl., Liber, Malmö, 2003 s. 11-12

²⁸ Johansson i Blomqvist, 2005 s. 5

²⁹ Johansson i Blomqvist, 2005 s. 11-22

³⁰ Gemzöe, Lena, *Feminism*, Bilda, Stockholm, 2002 s. 81-84

hegemoni som råder ännu idag förespråkar de manliga egenskaperna som det mest åtråvärda eftersom de inget mest makt. Genusforskning belyser maktförhållanden och samspelet mellan det manliga och kvinnliga och hur genus förändrats i olika historier och kulturer. Denna genusdualism är intressant för oss eftersom vi arbetar med synen på sexualitet. Män och kvinnor som är homosexuella kan åta sig egenskaper som är motsatta det egna könet, det vill säga att män är kvinnliga och kvinnor är manliga, vilket motgår normen. På samma sätt kan även heterosexuella män med kvinnliga egenskaper och heterosexuella kvinnor med manliga egenskaper bli anklagade för att vara böj, gay och alltså homosexuell, som om både sexualiteten i sig och det könsbrytande beteendet vore fel.

Heteronormativiteten och queerteori är ytterligare två teoretiska utgångspunkter vi arbetar utifrån. Feminism är både en politisk inriktning och ett forskningsfält som vi ska förklara för att bättre fastställa våra utgångspunkter i samtliga teorier. Dock använder vi inte feminism som teori. Feminismen har sina historiska iderötter på 1700-1800-talen där kvinnor som till exempel Wollstonecraft argumenterade att anledningen till att kvinnor ansågs vara irrationella och hysteriska beror på brist av intellektuell stimulans, utbildning och som resultat av de könsroller som råder.³¹ Här belyser Wollstonecraft att det finns skillnader i könsskillnader och de skillnader som tilldelas oss på grund utav våra kön. Kvinnors kamp för utbildning, rösträtt och rätten till sina egna kroppar pågår än idag i många länder. Här har även kampen för sexualitet växt fram. Feministiska åsikter behandlar även *heteronormativiteten*. Heteronormativitet är ”de institutioner, lagar, strukturer, relationer och handlingar som upprätthåller heterosexualliteten som något enhetligt, naturligt och allomfattande [och] som framstår som det enda åtråvärda och lyckade sättet att leva.”³² Heteronormativiteten är alltså något feminismen och *queerteorin* kritiserar. Queerteoretiker menar att sexualitet inte är statisk som heteronormativiteten vill att det ska vara, utan sexualiteten är dynamisk som ger uttryck i olika sexualiteter, vilket är en viktig utgångspunkt i queerteori. Man undersöker alltså ”hur heterosexualliteten som institution, maktordning och norm reproducerar specifika hierarkier.”³³

Enligt Vygotskij använder människan olika redskap för att tillägna oss kultur och gemensamma kunskaper, och på det hela taget socialiseras till människor. Det viktigaste redskapet i denna process är *språket*, och då först och främst *talet*.³⁴

Språket är [...] en nödvändig förutsättning för den intellektuella utvecklingen.
Det är bestämmande för hur man tänker och uppfattar världen. Språket är de

³¹ Gemzöe, 2008 s. 7, 33

³² Ambjörnsson, 2004 s. 15

³³ Ambjörnsson, 2004 s. 14

³⁴ Imsen, Gunn, *Elevers värld: introduktion till pedagogisk psykologi*, 4., rev. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2006 s. 313

glasögon genom vilka man ser världen [...] Språket är oss givet av samhället, och därmed är också medvetandet en samhällsprodukt.³⁵

Ovanstående två citat visar på vikten av hur man använder språket, samt språkets påverkan på individens tankemönster. Ur ett genusperspektiv skulle detta kunna innebära hur man talar kring exempelvis genus, kön och sexualitet, manligt och kvinnligt et cetera. Judith Butler behandlar just detta i sin bok *Gender Trouble* från 1990, där även hon menar att kön är biologiskt medan genus är kulturellt, och att genus därmed inte kan låsas till ett specifikt kön. Detta innebär då, enligt Butler, att konceptet 'man' inte nödvändigtvis behöver vara kopplat till den manliga kroppen, och vice versa, samtidigt som Butler vill frånga genusdualismen och menar att det inte finns någon logik i att hävda att det enbart finns två genus (man och kvinna).³⁶

I den tredje delen av sin bok behandlar Butler bland annat Julia Kristevas teorier om body politics eller "kroppspolitik."³⁷ Här visas hur stor makt *det patriarkala, androcentriska* språket har över vårt tänkande, och då framför allt kring det kvinnliga och den kvinnliga homosexualiteten. Butler berättar hur det uppfattade 'kravet' på heterosexualitet och heterogenitet får alla eventuella avvikelser från detta krav att te sig som (lingvistiska) "psykoser", det vill säga någonting som egentligen är otänkbart och svårbegripligt, och som då per definition anses vara fel. Fokuset läggs då på vad det *inte* är, det är inte manligt, det är inte heterosexualitet, snarare än på vad det *är*, till exempel kvinnligt eller homosexualitet. Butler ger bara dessa två exempel, på grund av var hennes arbetes fokus ligger, men detta kan ju utvecklas till ett vidare område, som görs i denna uppsats. Butler visar ytterligare på detta genom att behandla Monique Wittigs teorier, som visar på att det heteronorma språkets logik inte klarar av sådant som uppfattas som könsöverskridande. Någon som är homosexuell blir då varken man eller kvinna, utan något mellanting. "Indeed, the lesbian appears to be a third gender or [...] a category that radically problematizes both sex and gender as stable political categories of description."³⁸ Enligt Butler skulle detta vara det stora problemet, nämligen att homosexualitet och i förlängningen generellt könsöverskridande ruckar på den heteronorma grundvalen i det att det blir en sorts gråzon. Det är inte längre svart eller vitt, och eftersom genusdualismen endast tillåter två genus blir det svårt rent lingvistiskt att tänka sig ett tredje, och det är då där som problemet ligger, menar Butler.

Butler utvecklar frågan kring skapandet av genus i sitt senare arbete *Undoing Gender* (2004), och skriver:

If gender is a kind of doing, an incessant activity performed, in part, without one's knowing and without one's willing, it is not for that reason automatic or mechanical. On the

³⁵ Imsen, 2006 s. 314

³⁶ Butler, Judith, *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*, Routledge, New York, 1990

³⁷ Butler, 1990 s. 79ff

³⁸ Butler, 1990 s. 113 [vår kursivering]

contrary, it is a practice of improvisation within a scene of constraint. Moreover, one does not "do" one's gender alone. One is always "doing" with or for another, even if the other is only imaginary.³⁹

Detta skulle då innebära att genus är något som läggs på människan genom kultur och tradition, något vi mer eller mindre medvetet reproducerar, kanske i syfte att passa in i samhället. Butler påpekar vidare att i och med att konceptet genus är kulturellt, så kan det också ändras över tid. Butler skriver att de termer och normer som används för att beskriva vad en människa är skapar en stor differens mellan vem som anses vara människa och vem som inte gör det, baserat på exempelvis ras, etnicitet eller kön, samt dessa olika kategoriers status och — i fallet kön — legitimitet (alla erkänner till exempel inte transsexuella som män respektive kvinnor et cetera).⁴⁰

If part of what desire wants is to gain recognition, then gender, insofar that it is animated by desire, will want recognition as well. But if the schemes of recognition that are available to us are those that "undo" the person by conferring recognition, or "undo" the person by withholding recognition, the recognition becomes a site of power by which the human is differentially produced.⁴¹

Frågan om vem som är 'rätt', om vem som passar in i samhället, blir här en fråga om vem som rentav räknas som människa. Butler beskriver hur erkännandet av en person som fullvärdig människa blir en maktfråga, något som används för att antingen ge någon rättigheter eller ta dem ifrån någon annan.

Kopplat till detta arbete blir det en fråga om vem som uppfattas som man respektive kvinna, och vad som sker med dem som anses vara könsöverskridande. Det blir även en fråga om hur vi använder detta maktverktyg, det vill säga hur vi ser på och behandlar människor utifrån våra egna fördomar om kön och genus, minoritetsgrupper och liknande.

Genusteori och queerteori är de teorier vi använder oss utav tillsammans med heteronormativitet som en teoretisk utgångspunkt för att med ett normkritiskt perspektiv behandla genus och sexualitet samt hur språket påverkar detta.

³⁹ Butler, Judith, *Undoing gender*, Routledge, New York, 2004 s. 1

⁴⁰ Butler, 2004 s. 2

⁴¹ Butler, 2004 s. 2

RESULTAT OCH ANALYS

Härmed redovisas de svar och respons vi fick av våra informanter under fokusgruppsintervjuerna som genomfördes. Intervjuerna gjordes med fem lärarstudenter uppdelade i två grupper (tre kvinnliga studenter i ena gruppen och två manliga i den andra; på grund av sjukdom föll en tredje manlig student bort). Alla är de i slutet på sin lärarutbildning inom 'gamla' lärarprogrammet (LP01) och alla läser de till högstadie- och gymnasielärare inom olika ämnen. Namnen är fingerade, i enlighet med anonymitetskravet från Forskningsetiska Rådet. De namn som används är Aron, Erik, Josefin, Karoline och Sofia.

Könsroller

En av informanterna, Josefin, berättade om en situation från sin VFU som hon ansåg inte var jämställd. Det var bråk i korridoren mellan två elever, en tjej och en kille. Det slutade med att tjejens dator hamnade i golvet och en lärare ingrep. Utan att ta reda på varför situationen hade uppstått så hade läraren endast tagit med sig tjejen in till personalrummet. Josefin hade tyckt att läraren hade agerat känslolokalt gentemot den skrämda eleven och noterade att läraren hade lämnat killen kvar ute i korridoren. Josefin var förvånad över att lärarna valde att inte följa upp vad som hände med killen utan agerade enbart gentemot tjejen. Det skedde inte heller en ordentlig uppföljning på vad som hände utan hela händelsen bara rann ut i sanden. Uppföljning av situationen och icke konsekvent hantering av elever i bråk eller konflikt i korridoren var här en brist som Josefin ansåg gick ut över jämställdheten. Eftersom tjejen hade varit i bråk som enligt könsrollerna inte hörde till hennes natur så hade läraren valt att tillrättavisa henne och inte killen eftersom det snarare förväntades av honom att agera bråkigt. Sofia sa och resten i fokusgruppen instämde i att ”det är en naturlig respons från honom när han blir utsatt att svara med fysiskt våld, det är det inte från hennes håll [...] aggressivitet och fysiskt våld, det ses ju mycket mycket allvarigare när det är tjejer som gör det.”⁴² Är tjejen med i bråket så anses hon ha gjort fel. Detta är ett exempel på hur lärare riskerar att agera utifrån sina fördomar när hen inte har en fullständig och korrekt uppfattning av situationen. Josefin hade dessutom vid ett senare tillfälle påtalat i personalrummet att ”man behandlar ju tjejer annorlunda”⁴³ så hade hennes lokala lärarutbildare (benämns hädanefter LLU) blivit upprörd och rentav arg på Josefin eftersom hen kände sig anklagad för att inte arbeta utifrån jämställdhetsperspektiv. Faktum är att andra lärare i personalrummet uttryckte att de inte hade tänkt på det sättet:

Min llu:are tog väl åt sig. men då satt flera av dem, de var flera kvinnor, och sa ”va bra att du säger det här, det har jag aldrig tänkt på.” Det här är ju ingen kontroversiell sikt

⁴² Intervju, Sofia 5/12 2013

⁴³ Intervju, Josefin 5/12 2013

som jag yttrade, eller kunskap, [...] de har ingen kunskap i det alls känns det som.⁴⁴

En annan informant, Karoline, berättade om en lärare på hennes VFU-skola som var väldigt medveten om jämställdhetsfrågor, men hon hade även jobbat som skyddsombud och var därmed naturligt insatt i detta område. Sofia tyckte att endast de kvinnliga lärarna kunde visa medvetenhet om jämställdhet men "så har dom ju alla varit kvinnor också, vilket kanske gör att det blir ännu mer naturligt liksom. Jag har aldrig haft en manlig llu:are."⁴⁵ Varken Aron eller Erik upplevde att någon lärare hade varit medveten om de på sina respektive VFU.

Vi ställde en fråga till samtliga lärarstudenter som fick dem att tänka efter en stund innan de svarade, nämligen hur lärare pratar om eleverna i personalrummet; värderar lärarna eleverna utifrån könsattribut? Den första responsen hos den ena gruppen var att man inte lagt märke till det men att det inte handlar om att lärare pratar om eleverna på ett helt objektivt sätt utan snarare beror på att man inte tänker på det. Vid närmare eftertanke säger dock informanten Aron att lärarna faktiskt lägger viss värdering på eleverna utifrån deras kön när det pratas om eleverna i personalrummet. Aron hade observerat hur lärarna pratar om "goa" killar i klassen. Den beskrivningen hade han hört om flera sportiga killar som kunde sakna studiemotivation, men däremot inte hört samma beskrivning om tjejer. "När det gäller tjejer är det helt resultatriktat medans om killar pratar man om personliga egenskaper."⁴⁶ Som lärare, även nyexaminerade lärare som har olika synsätt med sig från utbildningen, måste man ha den frågan i huvudet när man är i lärarrummet alltså hur pratar vi om eleverna? Informanterna menade att man inte tänker på det i personalrummet men att man säkert skulle hitta en massa icke jämställda beskrivningar om eleverna om man bara var medveten om detta. Detta understryker återigen vikten av att vara aktivt medveten om jämställdhet i skolan. Faktum är att en Josefin fick slå håll på en fördom som hon inte ens visste att hon hade: en elev (tjej) satt tyst och ensam under en lektion och verkade vara koncentrerad på sitt arbete. Josefin antog då att hon klarade sig själv och var begåvad. Lite senare gick Josefin fram för att kolla läget hos tjejen och upptäckte till sin förvåning att eleven inte alls var så duktig som hon trott utan var i själva verket i stort behov av hjälp från lärare. Josefin hade, precis som så många andra lärare, antagit att när en tjej sitter tyst med sitt arbete så är hon duktig och klarar sig själv. En av uppsatsens skribenter har själv upplevt att flera LLU har förvånats av enskilda elevers (oftast tjejers) låga provresultat eftersom de trott att eleven var duktig. En sådan fördom utifrån könsroller går ut över enskilda elever som har behov av lärarens hjälp i undervisningen.

Det finns flera exempel på hur könsroller kan påverka elevernas hjälp och prestationer i undervisningen. Flera informanter i båda grupperna hade observerat hur killarna i en klass hade högljutt bett läraren om hjälp. Då hade läraren hjälpt de killar som högt ropat på läraren om hjälp på bekostnad av de tystlåtna tjejerna som räckte upp handen. Aron berättade också att en lärare

⁴⁴ Intervju, Josefin 5/12 2013

⁴⁵ Intervju, Sofia 5/12 2013

⁴⁶ Intervju, Aron 4/12 2013

hade *sett* en tjej som räckte upp handen efter hjälp och sagt att hon snart skulle få hjälp, men så hade läraren gått till de killar som hade ropat efter hjälp istället. Dessa är tydliga exempel på hur könsroller påverkar undervisningen. Även om killarna basunerade ut kommentarer som var mer eller mindre relaterat till det aktuella lektionsämnet så belönades de utifrån att "att han ändå försöker och vill."⁴⁷ Tjejerna däremot bestraffades snarare om de agerade likadant med tillsägningar om att rätta upp handen nästa gång. Som Sofia sa:

Bland lärare och övriga klasskamrater så är det mer acceptabelt att killar ska ta mer plats. Om en tjej tar lika mycket utrymme som en kille gör så blir uppmärksammas det annorlunda och det blir mer negativa effekter än när en kille egentligen betar sig likadant. Och det är för att det förväntas olika beroende på kille eller tjej. Det förväntas att en tjej ska vara tyst och förväntas vara ganska okej för en kille att avbryta läraren och komma med kommentarer.⁴⁸

Båda intervjugrupperna ansåg att det över lag var mer accepterat i skolan att killar var stökiga och högljudda än att tjejer var det. Karoline jämförde två klasser - en där killarna var stökiga, och en där tjejerna var de som hördes och sågs mest - och Karoline berättade att ingen lärare tyckte att den klassen där killarna var dominant var svår att hantera, medan den klassen där tjejerna tog mest plats var allmänt sedd som jobbig och svårhanterad. Gruppen enades om att "det är normaliserat, man vet hur man ska ta hand om killar som är stökiga."⁴⁹

I min förra VFU var det väldigt tydligt i två olika klasser, två olika nior, där i ena klassen så var tjejerna jättejättetysta och det var killarna som hade helt och hållet kontroll, medan i den andra klassen så var det tjejerna som hördes och syntes mest medan killarna hade en väldigt laid-back approach. Men det var /.../ väldigt tydligt hur man snackade om de olika klasserna även i /.../ lärarrummet och även synen på sig själva att den med tjejerna ansågs väldigt väldigt jobbig. Den var skitjobbig ansågs många, liksom att det var den tuffaste klassen medan den andra ansågs väldigt normal och väldigt såhär "dom vet man hur man ska hantera på ett annat sätt" för att... -Det är normaliserat, man vet hur man ska ta hand om killar som är stökiga.⁵⁰

I jämförelsen av de två olika klasserna i citatet ovan beskrivs att i den klassen där tjejerna tog plats var killarna "väldigt laid-back"⁵¹ och i den klass där killarna tog plats var tjejerna mycket mer tillbakadragna.

Vår kvinnliga fokusgrupp tar även upp könsindelning, då en VFU-skola jobbat med att tjejerna ska våga ta plats och därför samlat tjejerna i grupp. Könsindelning skedde även baserad på aktivitet som Josefin bevittnade. I ett försök att inkludera skolans tjejer i fritidsgårdar så blev

⁴⁷ Intervju, Sofia 5/12 2013

⁴⁸ Intervju Aron 4/12 2013

⁴⁹ Intervju, Josefin 5/12 2013

⁵⁰ Intervju, Karoline, Josefin 5/12 2013

⁵¹ Intervju Karoline 5/12 2013

istället killarna lidandes för att de inte tilläts vara med. I intervjun utbryter diskussion kring huruvida könsindelning är konstruktivt eller inte.

Det är hela tiden tjejerna som är problemet, som ska ändra på sig, som ska ta plats. Det läggs liksom inte på killarna att de får lära sig att släppa in dem [tjejerna] eller lära sig att ta ett steg tillbaka.⁵²

I vissa fall kanske det [könsindelning] är nödvändigt för de här tjejerna att få träffas själva och att de själva får utforma sin verksamhet.⁵³

Könsindelningen kan påverka synen på tjejer och killar och cementera de könsroller som redan existerar. När samma intervjugrupp som jämförde klasserna kom in på aggressivitet och våld sa de att "det är en naturlig respons från [killen] när han blir utsatt att svara med fysiskt våld",⁵⁴ samt belyste den dubbelmoral som de upplever när tjejer agerar likadant. "Hon ska inte göra det. Då ska hon istället hämta läraren eller någonting."⁵⁵ Här ser vi ett exempel på hur tjejen eller kvinnan ses som en varelse som inte klarar saker själv, utan som hela tiden behöver hjälp av någon annan, och då förmodligen helst en man. Denna syn på kvinnor hör kanske inte hemma i dagens samhälle, och är ett klart bevis för att man behöver arbeta mycket mer med jämställdhet mellan könen på alla plan, både bland lärare och elever.

Sexualitet

I våra intervjuer fick vi något varierade svar på öppenheten kring sexualitet i skolorna. Den manliga fokusgruppen var överens om att man bemöts av motgångar om man kommer ut som homosexuell. De förklarade med exempel från bland annat sin egen skolgång, (som vid det här laget var några år sedan) där statistiken om att ett visst antal elever per klass var homosexuell vilket hade lett till en 'jakt' om vilka i klassen som var homosexuell, i negativ bemärkelse. De menade också att homosexualitet fortfarande är en stor grej även i samhället eftersom man som homosexuell har ett ansvar att tillkännage sin sexualitet, att komma ut som homosexuell – medan det aldrig förväntas av en heterosexuell. "Så fort man tar steget utanför vad som anses vara normalt så helt plötsligt då blir det intressant. [...] Så fort det börjar spekuleras i en människas sexuella läggning, först då blir det intressant."⁵⁶

Den kvinnliga fokusgruppen visste inte riktigt vad de skulle svara på frågan om huruvida de upplevt på sin VFU om man kan vara öppen med sin sexualitet på skolan. Å ena sidan trodde de

⁵² Intervju, Sofia 5/12 2013

⁵³ Intervju, Josefin 5/12 2013

⁵⁴ Intervju Josefin 5/12 2013

⁵⁵ Intervju Sofia 5/12 2013

⁵⁶ Intervju Aron 4/12 2013

att en homosexuell person inte nödvändigtvis behövde bli utsatt enbart på grund av sin sexualitet utan det kunde även ses som en merit eller karaktärshöjande drag om eleven i fråga var färgstark, säker i sig själv och/eller gick i en estetlinje där det kan ses som en fördel att vara alternativ. Även klassammanhållningen avgör hur en homosexuell elev bemöts, något som bägge grupperna var överens om. Å andra sidan menade den kvinnliga fokusgruppen att sexualitet är osynligt i skolan. När man pratar om olika sexualitet i skolan så är det oftast allmänt såsom de tas upp i sex och samlevnad, men elevernas sexualitet är osynlig.

Vi kommer med samtalet i fokusgrupperna in på normativitet och normkritik och hur det kan vara skadligt att befästa normer genom att peka ut avvikelser. Synsättet kring normer och avvikelser återkommer när informanterna reagerar på de bilder vi visar. Transsexualitet fick en plats i våra intervjudiskussioner då vi hade visat bilder för att dels väcka reaktioner hos våra informanter och för att få svar på hur de tror eleverna på VFU skulle reagera på bilderna. Vi använde oss av fyra bilder, föreställande en kvinna med skägg, en drag queen, ett kyssande homosexuellt par samt en gravid man. Informanterna hade alltså en mycket klar bild över syftet med vår övning: "Och sen så kanske man [läraren] frågar [eleverna] vad som är syftet, och det är ju att bryta könsnormer."⁵⁷ De reaktioner vi fick av samtliga informanter var att homosexualitet i kontrast till transsexualitet inte var så uppseendeväckande. Faktum är att det homosexuella paret ansågs vara normala medan övriga bilder gav mest reaktioner och informanterna uttryckte dessutom en viss förvirring kring könstillhörigheten hos kvinnan med ansiktsbehåring. Informanterna trodde också att eleverna också skulle reagera mer på de könsöverskridande bilderna än det homosexuella paret. Josefin sa att det skulle vara fnissfest då hon själv använt liknande bilder, och Aron sa att eleverna skulle reagera med att säga "gay, gay, gay" på alla bilder men med mer avsky gentemot de könsöverskridande bilderna. Informanterna berättade att särskilt de transsexuella bilderna skulle anses hotfullt bland eleverna. Samtidigt hade ingen av informanterna hört eleverna prata om HBTQ under VFU, varken om enskilda personer eller om HBTQ överlag.

Med tanke på att homosexualiteten varit det stora diskussionsfältet så uppvisade reaktionerna av bilderna att det homosexuella paret inte längre var så uppseendeväckande. Faktum är att det istället ansågs normalt i jämförelse med transsexualitet och att de tror att även eleverna skulle ägna lite intresse åt det homosexuella i den här övningen kan påvisa att man faktiskt är på god väg att lyckas avdramatisera homosexualitet. Dock är reaktionerna kring det könsöverskridande och transsexuella fortfarande ett problem i den bemärkelsen att det anses vara just onormalt. Ett par lärarstudenter i båda fokusgrupperna förklarade också att när någon klär sig som det andra könet — i denna bemärkelse togs endast män som klär sig till kvinnor upp som exempel — så var det accepterat om det gjordes på skoj, exempelvis på en fest eller show. Men om man gjorde det till vardags och var allvarlig med klädseln så väcker det reaktioner och osäkerhet hos personer i dess omgivning.

⁵⁷ Intervju Aron 4/12 2013

Fast jag skulle uppleva att [eleverna] tycker det är okej, att man gillar att klä sig i kvinnokläder. After Dark och sånt att det till och med är Melodifestival, medan könsöverskridande till vardags, det tycker de är äckligt.⁵⁸

Informanterna ser det även som att det personerna gör på bilderna, syftet med att sprida bilderna, är att bryta könsnormer. Samma sak gäller också till exempel Pridedefestivaler. På så sätt uppfattades det att när människor uppvisar ett normbrytande beteende så vill de sprida ett budskap, de vill väcka reaktioner; Aron menar att det är en kritik mot heteronormativiteten.

Skolans roll

På frågan om vad skolan skulle kunna göra för att främja jämställdhet och likabehandling gick åsikterna isär hos den manliga fokusgruppen. Erik ansåg att man behöver arbeta med frågorna i skolan, medan Aron inte såg skolan som någon större aktör i frågan. Dock var de överens om att det är attityderna som behöver tas itu med först, så kommer lagar och regler naturligt efter hand.

Att elever ska förstå att det finns andra sexuella läggningar än just hetero och att det är ok - varför skulle det inte vara det? Vad är det som är så konstigt med det? /.../ Det tror jag är det viktigaste.⁵⁹

Jag tror inte skolan står för de lag- och attitydförändringar som sker. Jag tror snarare skolan blir påverkad av de andra strukturerna i samhället som ändrar skolan snarare än att skolan ändrar.⁶⁰

Informanterna ansåg att ett arbete med attityder är viktigt för att främja jämställdhet och likabehandling, men åsikterna gick isär när det kom till var detta arbete skulle börja, och var fokus skulle ligga. Där Erik ville förändra attityder kring HBTQ, så att det inte längre skulle anses 'onormalt', ville Aron förändra attityder kring minoriteter i allmänhet, så att man inte diskriminerar mot dem på grund av att de är minoriteter.

När intervjugruppen blev tillfrågad om vad de själva skulle vilja göra för att främja jämställdhet och likabehandling, i ett scenario där de fick helt fria händer, var de å andra sidan överens. De ville avdramatisera HBTQ, göra det mindre laddat. Aron sa att "man får försöka förklara, till exempel om man har naturkunskap eller naturorienterade ämnen, alltså homosexualitet är ju något som är biologiskt betingat också. Det finns i djurriket."⁶¹ Josefin tycker att man ska prata mer om strukturer, vilket hon samtidigt menade är svårt: "Prata alltid med eleverna på en strukturell nivå om det, så att man inte pekar ut någon, men att man ändå försöker hela tiden att

⁵⁸ Intervju, Josefin 5/12 2013

⁵⁹ Intervju, Erik 4/12 2013

⁶⁰ Intervju, Aron 4/12 2013

⁶¹ Intervju, Aron 4/12 2013

dra paralleller till hur det ändå ser ut i klassrummet.”⁶² Alla informanter i den kvinnliga fokusgruppen var också överens om att alltid ha ett genusperspektiv och normkritiskt perspektiv integrerat i skolans alla ämnen, något som även informanterna i den manliga fokusgruppen förespråkar.

Aron betonade även vikten av att möta argument mot exempelvis homosexualitet med egna argument och logik. Han använde sig av religiösa dogmer och uppfattningar som exempel, och pekade på att lärare inte alltid vågar ’ta striden mot religion’, eftersom det anses privat och känsligt.

[D]e argument som används för att smutska andra människor, de argumenten kan man ju ganska enkelt förstöra egentligen. Man måste våga det liksom.. Det hamnar ofta om religiösa dogmer och då vill lärare inte gå in och peta där eftersom det alltid är en känslig fråga med religion. Om en elev har en religiös uppfattning och upplever att hon inte tillåts tycka på ett speciellt sätt om homosexuella till exempel, då vågar lärare ofta inte peta i det för det är privat, det är religiöst. Men vafan ta det ändå, det är ju en uppgift, du får ju undervisa enligt den värdegrund som finns. Men det vågar man inte göra. Det är många lärare som inte vågar det.⁶³

Informanterna enades om att det var lärarens ansvar att skapa ett öppet klimat i klassrummet, och påpekade att det ingår i läraruppdraget att förmedla vissa värdegrunder, oavsett om någon kan bli kränkt eller inte.

Jag menar, man kan ju inte inte prata om det för att någon ska bli kränkt. Man måste prata om det. Om man har en elev i klassrummet som uttrycker homofobiska åsikter då får han ju göra det men då ska man ju bemöta det med argument.⁶⁴

Utifrån informanternas svar verkar det som att det lärare gör i skolan för att påverka elevers attityder är för lite och för svagt för att stå emot eller väga upp samhällets strömningar, bortsett från vissa enstaka lärares arbete. En starkare skola genomsyrad av normkritik, acceptans och aktivt likabehandlingsarbete skulle kanske kunna påverka samhället i en positiv riktning.

När vi frågade fokusgrupperna om de sett eller varit med om arbete med likabehandlingsplanen svarade båda grupperna nej. Båda grupperna följde också upp sitt svar med kommentaren “det är väl ett dokument som sitter i en pärm nånstans”. Likabehandlingsplanen verkar i nuläget användas främst för att validera det arbete man gjort. På så vis kan planen stå i vägen för de insatser som behövs. Josefin återgav en mobbingssituation från sin VFU-skola, där rektor kallade till arbetslagsmöte för att försöka lösa konflikten. Lärarna fick då skriva ner alla tillfällen de uppmärksammat när den mobbade eleven varit utsatt. Efter det hände inget mer, ingen

⁶² Intervju, Josefin 5/12 2013

⁶³ Intervju, Aron 4/12 2013

⁶⁴ Intervju, Aron 4/12 2013

uppföljning gjordes av de rapporterade tillfällena under den femveckorsperiod som hon var på skolan. Josefin tyckte att skolan istället skulle behöva jobba med uppföljning och kontinuerligt likabehandlingsarbete, särskilt i de klasser där det finns konflikter.

DISKUSSION

I följande kapitel redovisar vi våra egna tolkningar och reflektioner kring språk, genus och sexualitet.

Könsroller, genus och sexualitet

Det görs tydligt i våra intervjuer att de två könsrollerna 'manligt' och 'kvinnligt' är mycket starka och i det närmaste ofrånkomliga. Det finns klara föreställningar om vad som är okej beteende hos killar och tjejer och om det ena visas upp av den andra är reaktionen omedelbar. Flickor räcker upp handen, pojkar är bullriga. Flickor slåss inte, pojkar kramas inte. Vi ser exempel med bråket i korridoren mellan en kille och tjej där en dator slängs i golvet och exemplet med de två klasserna där tjejerna i den ena klassen tog plats och var stökiga — i bägge fallen ansågs tjejernas våldsamma beteende som värre än killars. Man skulle dock kunna argumentera för att tjejer inte är värre än killar när de är våldsamma - detta är snarare ett sken av att det är värre eftersom det går emot deras kulturella natur, alltså de könsroller och attribut som läggs på tjejer och kvinnor som fredsliga och svaga varelser. Könsrollerna påverkar synen på kvinnligt våld som aggressivare. Vi menar att våld inte är betingat till kön utan utgår snarare från naturliga instinkter. Att vara våldsam handlar snarare om reaktioner och reflexer från impulshjärnan där instinkten är naturlig för alla människor och djur. Att tjejer inte skulle vara våldsamma är inget annat än kulturell uppfostran och genus. Därför anses det vara värre när tjejer är våldsamma för att de går emot sin könsroll.

En aspekt kring hur genus skapas är indelningen av tjejer och killar. Josefin berättade hur eleverna på skoltid blev indelade i aktiviteter där det andra könet inte var välkommet. Det blev reaktioner hos vissa elever i stil med frågor kring varför de blev uppdelade på det sättet varav läraren inte hade brytt sig om att besvara frågan (kanske läraren inte ens själv visste varför?). Samma indelning gäller även under puberteten när man har tjejsnack och killsnack där man isolerar könen från varandra och på så sätt gör det andra könet främmande. Redan i tidig ålder bör bägge könen få kunskap om vad som händer i kroppen hos samtliga kön. Det finns förstås en tanke om biologiska förändringar i kroppen bakom indelningen med tjejsnack och killsnack, men vi ifrågasätter om separeringen verkligen är nödvändig. Samma sak gäller även hantverksämnen i skolan: många elever associerar träslöjd som ett område för killar och syslöjd som tjejernas område. Vill verkligen alla killar spela fotboll och vill alla tjejer ha syslöjd? Även vissa sporter och aktiviteter i gymnastiken har den separeringen. Vad händer då med de elever som inte vill eller kan identifiera sig med en av dessa två grupper? Hur påverkas de av den här indelningen? Om man istället suddar ut skillnaderna och slutar dela in i kill- och tjejgrupper så behöver inte könsroller heller bli så befästa på bekostnad av könsöverskridande identiteter. När lärare delar

upp elever efter kön är det ofta för att skapa en känsla av samhörighet inom de två grupperna. Men alla kan inte identifiera sig med vare sig en grupp killar eller en grupp tjejer. Vissa elever kanske ser ut att höra hemma i den ena gruppen på utsidan, medan självuppfattningen säger att det är precis tvärtom. En sådan indelning är baserad på könsroller och heteronormativitet, det vill säga de stereotypa förväntningarna och heteronormativiteten är mer självklar vid könsindelning. Kanske kan man istället dela in elever i grupper efter intresse eller ambitionsnivå - precis som i badhuset; en del av bassängen för besökare som motionssimmar och en annan del för simmare som försöker slå sitt personliga rekord.

Separationen behöver inte heller handla om aktiviteter utan är även starkt förknippat med könsroller och om vilka man 'ska' umgås med. Ambjörnsson konstaterar i sin undersökning att heteronormativiteten avgör elevernas syn på sig själva, synen på andra och sitt beteende. Ambjörnsson observerade också att heteronormativiteten går hand i hand med heterosocialitet, alltså att heterosexuella ska ha vänskapliga relationer med det egna könet.⁶⁵ Med tanke på att vi förespråkar ett normkritiskt perspektiv så ska inte heller vänskapsrelationerna glömmas bort, alltså hur viktigt det egentligen är att kompisar av samma kön. Vi frågar oss själva samma sak och ställer oss den retoriska frågan ifall det även betyder att homosexuella killar måste vilja vara med i tjejgäng. Om vi lär eleverna att inte definiera sig själva och andra i termer om manligt och kvinnligt så behöver inte heller elever tvinga sig till aktiviteter och umgänge som de egentligen inte är intresserade utav. Då behöver inte heller det som är könsöverskridande vara tabu.

Ovanstående redovisning påvisar för hur stark heteronormativiteten är i skolorna än idag, precis som när Ambjörnsson genomförde sin undersökning för några år sedan. Samtliga lärarstudenter i undersökningen är medvetna om heteronormen, men det framstår som att eleverna inte är medvetna om att denna heteronormativitet är just en normativitet utan snarare tar det för givet att man 'ska' vara heterosexuell och alla andra sexualiteter är avvikande. Acceptansen av en elevs sexualitet ligger i omständigheterna, det vill säga om eleven är säker i sig själv eller är populär, ålder, om klassen har en bra sammanhållning och så vidare. Att alla dessa faktorer bidrar till att underlätta acceptansen, eller i värsta fall fungerar avgörande, kan också visa att det inte är lätt att få sin sexualitet accepterad utan då handlar det om att personen i helhet måste accepteras. Sexualitet som inte är hetero kopplas alltså till personlighet. Detsamma gäller även när vi talade om transsexuella. Den kvinnliga fokusgruppen var överens om att om en kille kom till skolan sminkad så beror det på omständigheterna hur han blir bemött. Till exempel om han använder foundation för att han har dålig hy eller eyeliner för att han är goth så är det 'mer okej', men riskerar ändå att bli anklagad för att vara fjollig eller böj.

Personer, både elever och lärare, som uppvisar beteenden och attribut som inte faller inom den hetero- och könsnormativa ramen utsätts för objektifiering och noggrann granskning, menade samtliga informanter. Eftersom skolan strävar efter att alla elever ska känna sig trygga ser vi

⁶⁵ Ambjörnsson, 2004 s. 106

stora problem med att detta synsätt förekommer och i många fall accepteras. En respons på de bilder som vi visade var att personerna på bilderna är ute efter något, vill väcka reaktioner och provocera. En kvinna som har skägg har det inte för sin egen skull utan för att sprida ett budskap. På så sätt ansågs det även med mannen som är gravid eller en drag queen (man som bär kvinnokläder) med smink. Så verkar det uppfattas när människor uppvisar ett normbrytande beteende - de vill sprida ett budskap, de vill väcka reaktioner. Även en av informanterna menar att alla, oavsett om man är hetero-, homo-, bi-, eller transsexuell, har åsikter om allt det avvikande eller hbtq. Särskilt starka reaktioner väcks av det som är odefinierbart, till exempel könsöverskridande till vardags och androgynitet. En show med sminkade män á la After Dark är inte särskilt farligt, det är ju i underhållningssyfte. När elever istället möter personer de inte kan identifiera som varken man eller kvinna blir de förvirrade och äcklade, förmodligen för att det är något de inte känner till.

Det har noterats att när man talar om sexualiteter så pratar man oftast om homosexualitet i kontrast till heterosexualitet. Bisexualiteten har tyvärr kommit i skymundan av anledningar som är svåra att förklara. Man kan spekulera i huruvida varför informanterna valde att inte prata om bisexualitet beror på för att det anses lika avvikande som homosexualitet eftersom det innefattar två av samma kön i en relation, eller om den räknas som mer accepterad än homosexualitet eftersom det inte är uteslutet att man i ett bisexuellt förhållande har en partner av det andra könet. En annan och mer trolig förklaring kan vara osynliggörandet. Homosexualitet har fått stor uppmärksamhet i sex-och-samlevnadsundervisningen, i media med mera. Bisexualiteten har försvunnit, förmodligen för att det ligger mitt emellan heterosexualitet och homosexualitet. Att döma av responsen av de könsöverskridande bilderna vi hade i intervjuerna är särskilt transsexualitet utsatt för osynlighetsgörande. Vi hänvisar här till queerteorin som vill lyfta fram transsexualitet i ljuset för att det inte ska vara osynligt. Inte ens i Bäckmans undersökning pratar man om transsexualitet i undervisningen, utan om endast homosexualitet. Pratar man inte om transsexualitet så osynliggörs det, och därmed 'existerar' det inte i elevernas vardagliga medvetande. Det kan finnas flera anledningar till detta. Till att börja med är det intressant att åter belysa vad skolan har för skyldigheter kring likabehandlingsarbete:

Skolan ska vidta aktiva åtgärder och bedriva ett målinriktat arbete för att aktivt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön [...].eller sexuell läggning [...] Även om diskriminering på grund av ålder och könsöverskridande identitet eller förtryck är förbjuden, behöver skolan dock inte vidta aktiva åtgärder i form av målinriktat arbete inom dessa områden.⁶⁶

De könsöverskridande uttryck tolkar vi här som transsexualitet/transvestism. Även om diskrimineringsombudsmannen rekommenderar att skolan arbetar förebyggande även på dessa

⁶⁶ Nilsson, Marco, *Juridik i professionellt lärarskap: lagar och värdegrund i den svenska skolan*, 2. uppl., Gleerup, Malmö, 2013 s. 68

områden för att undvika eventuella förekomster av trakasserier,⁶⁷ så har skolan alltså ingen skyldighet att göra detta. Och som en av informanterna sa, ”det är en sak att ändra lagar och en sak att ändra attityder. De lagändringar som sker som ökar rättigheterna för HBTQ, som rör HBTQ, den speglar ju värderingen som finns i samhället också.”⁶⁸ Det må vara förbjudet enligt lag med trakasserier på grund av sexuell läggning, kön, könsidentitet eller könsuttryck men om skolan inte har skyldighet att arbeta målinriktat inom dessa ämnen så speglar det alltså att å ena sidan är den sortens trakassering är fel, men å andra sidan är det inte normalt med könsöverskridande uttryck. Den allmänna kunskapen och acceptansen kring transsexualitet behöver alltså förbättras även på juridisk nivå.

Språkets begränsningar

En orsak till att det verkar vara svårt att ta till sig könsöverskridande uttryck skulle kunna vara att vårt språk inte tillåter det. Som Vygotskij säger är ju språket ett verktyg genom vilket vi ser världen,⁶⁹ och är både grund till och resultat av våra personliga referensramar. Teorin skulle då vara att om något inte finns i våra personliga referensramar, så finns det inte alls. I detta arbetes sammanhang skulle det då innebära att eftersom vårt språk och vår västerländska kultur traditionellt bara har två kön (man och kvinna), så är det nästintill omöjligt att tänka sig att någon inte skulle passa in i detta system. Att tänka sig ett ytterligare kön blir då en så stor omställning att det hotar den egna världsbilden. Det blir plötsligt okänt och otryggt, något som biologiska instinkter uppmanar en att ta avstånd från.

Samtidigt som många har svårt att tänka sig att det skulle finnas fler kön än man och kvinna är begreppet *third gender* (tredje könet) något som återfinns i både historiska och moderna kulturer över hela världen, exempelvis *kathoeyes* i Thailand, *hijras* i Indien och *two-spirits* i flera nordamerikanska ursprungskulturer. Även i Sverige håller begreppet 'hen' på att etableras i vårt språk. Detta könsneutrala begrepp kan ses som ett försök till att införa ett tredje kön i vårt kulturella medvetande.

De flesta exempel på *third gender* som återfinns är män som antar kvinnliga roller. Exempel på kvinnor som antar manliga roller är starkt underrepresenterade, och detta kan vara ett exempel på att den kvinnliga sexualiteten över lag är relativt osynlig, och ofta rentav undantryckt. Det är den manliga sexualiteten som är i fokus, både hans virilitet och hans preferenser. Detta var även tydligt i intervjuerna, där informanterna i den ena gruppen omedvetet pratade om sexualitet (homo-, trans- etc.) som något manligt. De tog till exempel upp män med smink och kjol, men kvinnor med traditionellt manliga beteenden och attribut var i princip obefintligt. En förklaring

⁶⁷ <http://www.do.se> (taget 29/11 2013)

⁶⁸ Intervju, Aron 4/12 2013

⁶⁹ Imsen, 2006 s. 313-314

på detta kan vara att det i vårt samhälle sticker ut mer om en man har kjol än om en kvinna har byxor. Samtidigt pratade samma informanter om genus ur ett kvinnligt perspektiv. En förklaring kan vara att genus till viss mån har kommit att innebära feminism, och därför något som 'har med kvinnor att göra'.

Ovanstående observation kan även visa på att det verkar vara mer accepterat att uppvisa könsöverskridande attribut och beteenden som kvinna än som man, något som kan förklaras med att det manliga rent allmänt har traditionellt högre status, och därmed uppmuntras kvinnor till att ta steget in på det manliga 'territoriet', medan män avråds från att ta alltför stora steg in på det kvinnliga, eftersom mannen då skulle sänka sin status, medan kvinnan bara skulle höja sin status.

Frågeställningar besvaras

Nu har vi, genom att analysera våra resultat, också kommit till svaren på våra frågeställningar. Vi tar dem i tur och ordning.

Vad har lärarstudenter för erfarenheter kring genus, sexualitet och jämställdhet i skolan?

Vilka tänkbara förklaringar kan ges till varför dessa erfarenheter ser ut som de gör?

Lärarstudenterna kommer ut på sin VFU med de genuglasögon de fått med sig från lärarutbildningen och är mycket mer uppmärksamma på normer och ojämställdhet än de flesta lärare de möter. En del av den här uppmärksamheten kan också bero att de inte är i verksamheten dagligen utan kommer in en kort period. Om de var verksamma i skolan en längre tid kanske lärarstudenterna också skulle bli blinda för mycket av den särbehandling som pågår.

Vad säger detta om likabehandlingsarbetet i skolan och vad kan lärare göra för att förbättra detta arbete?

Den medvetenhet som lärarstudenterna för med sig behövs i skolorna. Alla som verkar inom skolan behöver vara uppmärksamma på rådande normer och vad dessa normer gör för elever, lärare och arbetsmiljön i skolan. Utifrån de svar vi fått verkar det som att mycket av ansvaret för jämställdheten i skolan faller mellan stolarna och bara bärs upp av några få eldsjälar. Skolan behöver kunskap och medvetenhet samt drivkraft att jobba med jämställdhetsfrågor. Alla lärare, rektorer och övrig personal inom skolan behöver arbeta gemensamt för att minska fördomar och ojämställdhet.

SLUTSATS OCH DIDAKTISK REFLEKTION

Informanterna i båda fokusgrupper har alltså visat hur gamla könsmönster tar plats om ingen är aktivt medveten om jämställdhet. Exempelvis finns det fortfarande åsikter som säger att kvinnor inte ska ta plats, inte ska bråka och liknande, saker som å andra sidan verkar förväntas hos män. Vi såg även att homosexualitet — underförstått även bisexualitet — är vidare accepterat än exempelvis transsexualitet. Detta kan bero på vana, att vi är mer vana att se öppet homosexuella individer än öppet transsexuella. En annan förklaring vi tyckte oss utläsa var att det som är könsöverskridande ofta kändes mer 'hotfullt', eftersom vi som människor gärna vill kunna könsbestämma andra, och i de fall när vi inte kan det blir vi osäkra och reagerar negativt. Informanterna påpekade även att det ibland kan vara lättare att vara homosexuell kvinna än man, eftersom homosocialitet i vår kultur redan skulle vara något kvinnligt. Här kommer även den maskulina hegemonin in: då det maskulina har högre status än det feminina är det bra för en kvinna att närma sig det manliga territoriet, men om en man skulle närma sig det kvinnliga, exempelvis genom att sminka sig, så möts han av negativitet, eftersom han 'sänker' sin status.

Jämställdhet är något som elever och lärare ibland glömmer bort eller tar för givet. Informanterna i båda fokusgrupper har alltså visat hur gamla könsmönster tar plats om ingen är aktivt medvetna om jämställdhet. Vid diskussionen kring vad skola och lärare kan göra för att förbättra detta uttryckte en informant att jämställdhetsfrågan kommer alltid sist i skolors arbete. Hon hade till exempel varit i en skola som hade mycket fokus på arbetet för mångkultur och mot rasism. Detta var ju förstås bra, inflikar hon, men menar att jämställdhetsfrågan aldrig är prio ett. Jämställdhet kan ju kombineras med flera teman, såsom till exempel mångkultur, för det hade alla parter vunnit på. ”Om man ska se det ur ett rent jämställdhetsperspektiv är det ett problem att jämställdhet ses som den sista frågan man tar upp.”⁷⁰ Jämställdhet är något som alla vet ska finnas idag, men dessa intervjuer uppvisar tydliga exempel på att det inte alltid är jämställt, och detta måste förbättras. Eftersom det kan vara svårt att ändra invanda mönster och även se sina egna brister för att rätta till dem, så kan kunskap bidra till att i början göra små förändringar som i det långsiktiga arbetet blir stora förbättringar. Kunskap bidrar också till att varje elev kan känna sig säkrare på sig själv. Om alla lärare och elever får bättre kunskap om jämställdhet, lyfter upp hbtq-frågor och tar bort tabustämpeln över allt som anses "avvikande" eller "onormalt" behöver inte enskilda elever känna sig utsatta eller osäkra i sig själva på grund av sin sexualitet. Eller som en informant sa:

Att elever ska förstå att det finns andra sexuella läggningar än just hetero och att det är ok - varför skulle det inte vara det? [...] Just för att det finns så många som mår så dåligt för att de känner sig annorlunda, och att det verkligen är plågsamt att känna sig annorlunda. Om man kan börja med att öka den toleransen och få elever

⁷⁰ Intervju Sofia 5/12 2013

att förstå att, vad är det som är så konstigt med att vara homosexuell?⁷¹

Kunskap bidrar alltså till bättre förståelse, ökad tolerans och även mer säkerhet hos sig själv, vilket gynnar inte bara jämställdheten utan hela samhället, oavsett om skolan förändrar samhället eller tvärtom. I följande stycke ska vi ha en didaktisk diskussion om hur kunskaper om jämställdhet aktivt kan vara med som perspektiv i olika ämnesinriktningar.

Didaktiska reflektioner

För att medvetandegöra jämställdhet så måste det perspektivet vara en del i källkritiken. Flera perspektiv används redan (ekonomiskt perspektiv, efterkrigsperspektiv, perspektiv på rasism med flera) och genus- och sexualitetsperspektiv, eller jämställdhetsperspektiv som vi benämmer det, kan enkelt bli en del av undervisningen som kan tillämpas i alla ämnen. Till exempel; en av skribenterna har historia som ämnesinriktning. Där kan jämställdhetsperspektivet tillämpas. Faktum är att kvinnohistoria har fått större vikt i historieundervisningen. Det är alltså lätt att tillämpa jämställdhetsperspektivet i ett källkritiskt tänkande för att få genus och sexualitet i ett historiskt sammanhang. Man kan till exempel även få med sexualitet som naturligt betingat i ett biologiskt sammanhang. Som informanterna nämnde är det i naturorienterade ämnen redan på god väg att få med jämställdhetsperspektivet. De hade sett estetiska bilder på homosexuella par i biologiböckerna, och man kan även legitimera homosexualitet med naturbetingade argument. Även i andra ämnen där läsning ingår bör jämställdhetsperspektiv genomsyra litteraturanalyserna då även fiktiva berättelser kan bestå av heteronormativ kultur.

Likabehandlingsarbetet verkar emellertid gå framåt. Lärarstudenterna har vid flera tillfällen i intervjuerna visat att de är mer uppmärksamma på förekomsten av normer och ojämställdhet. Vissa av dem har också vittnat om att yngre lärare är mer medvetna och normkritiska än äldre, vilket kan bero på att lärarutbildningen hela tiden blir mer normkritisk. Allt fler nya lärare kommer ut med fräscha normkritiska glasögon och tanken att alla människor inte är antingen man eller kvinna, heterosexuell eller homosexuell, blir alltmer accepterad i samhället. Dock måste varje lärare utvärdera sig själv och konstant sträva efter att förbättra sin påverkan av skolans likabehandlingsarbete kring jämställdhet. Exemplet ur intervjuerna, med bråket mellan en tjej och kille i korridoren där ena elevens dator kastades bort, visar hur lärare agerar utifrån sina fördomar när de inte fått sig en fullständig uppfattning av situationen. Fördomar måste man motarbeta och det är minst lika viktigt att förbättra sig själv i ett sådant arbete. Problemet är i sådana fall känsligheten kring att bli anklagad för att inte agera utifrån ett jämställdhetsperspektiv. Många lärare har kanske därför svårt att se sina egna brister och förbättra sig själva. Om medvetenheten om jämställdhet inte genomsyrar vardagen och undervisningen så glöms den helt enkelt bort.

⁷¹ Intervju, Erik 4/12 2013

En av skribenterna har erfarenheter av god uppföljning vad gäller kränkningar och liknande från sin egen skolgång (lågstadiet/grundskolan). När något hände, exempelvis att någon fällde en kränkande kommentar, så togs det upp direkt och/eller (om annan möjlighet ej fanns) i helklass vid dagens slut (slutsamlingen). Detta innebar att det alltid blev konsekvenser av ens handlingar, och att även något som den som sa det uppfattade som ett skämt togs på allvar och blev en stor sak. Resultatet blev att eleven som agerat kränkande fick 'skämmas' inför klassen, att den som blivit utsatt fick en ursäkt, och på lång sikt att det inte upprepades igen. En ytterligare konsekvens blev att händelsen blev isolerad och avslutad, så att alla inblandade kunde släppa den och gå vidare, så att även den som gjort fel inte fick höra det i flera veckor. I en sådan miljö krävs att alla — rektor, lärare, elever och föräldrar — är delaktiga och med på vad som gäller. Likabehandlingsplanen kommer inte upp till denna nivå så som den används idag på många ställen. Så länge den är osynlig i elevers och lärares medvetande så används den inte i sitt fulla syfte. Likabehandlingsplanen behöver lyftas fram och arbetet kring jämställdhet behöver genomsyra skolans samtliga ämnesinriktningar.

I dagens samhälle utgår vi ofta ifrån att de människor vi möter har en sund, eller 'politiskt korrekt', syn på HBTQ. Det är dock stor skillnad på att uttrycka en åsikt och att stå för den. De resultat vi har fått talar för att likabehandlingsarbetet med hänsyn till sexuell läggning, könsidentitet och könsuttryck är osynligt och undanträngt. För att alla elever ska känna sig inkluderade och trygga i skolan måste arbetet bli mer aktivt och genomgående. Det får inte vara en fråga som drivs av enskilda eldsjälur på ett fåtal skolor, utan var och en som undervisar och verkar i skolmiljön måste ta sitt ansvar. Framför allt måste lärare våga prata om könsroller och sexualitet och bemöta de åsikter som kommer fram.

REFERENSER

Internet

<http://www.do.se> (taget 29/11 2013)

<http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf> (taget 18/11 2013)

Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning, Vetenskapsrådet.

<http://www.skolinspektionen.se/sv/BEO/Om-BEO/veta-mer-om-lagen-/Planer-mot-krankande-behandling-och-diskriminering/> (taget 26/11 2013)

http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800/ (taget 25/11 2013)

Skollagen SFS-2010-800

Litteratur

Ambjörnsson, Fanny, *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*, Ordfront, Diss. Stockholm: Univ., 2004, Stockholm, 2004

Blomqvist, Martha (red.), *Dialoger mellan kön och genus*, Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, Uppsala, 2005

Butler, Judith, *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*, Routledge, New York, 1990

Butler, Judith, *Undoing gender*, Routledge, New York, 2004

Bäckman, Maria, *Kön och känsla: samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*, Makadam, Diss. Stockholm : Univ., 2003, Göteborg, 2003

Gemzöe, Lena, *Feminism*, Bilda, Stockholm, 2002

Hirdman, Yvonne, *Genus: om det stabila föränderliga former*, 2., [rev.] uppl., Liber, Malmö, 2003

Imsen, Gunn, *Elevers värld: introduktion till pedagogisk psykologi*, 4., rev. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2006

Johansson, Lars-Göran "Kön, genus och orsaksurval" i Blomqvist, Martha (red.), *Dialoger mellan kön och genus*, Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet, Uppsala, 2005

Nilsson, Marco, *Juridik i professionellt lärarskap: lagar och värdegrund i den svenska skolan*, 2. uppl., Gleerup, Malmö, 2013

Ryen, Anne, *Kvalitativ intervju: från vetenskapsteori till fältstudier*, 1. uppl., Liber ekonomi, Malmö, 2004

Svensson, Per-Gunnar & Starrin, Bengt (red.), *Kvalitativa studier i teori och praktik*, Studentlitteratur, Lund, 1996

Artiklar

Mirzet Tursunovic, *Fokusgruppsintervjuer i teori och praktik*, Sociologisk forskning 1/2002

Intervjuer

Aron, 4/12 2013

Erik 4/12 2013

Josefin, 5/12 2013

Karoline, 5/12 2013

Sofia, 5/12 2013

BILAGA 1

Intervjufrågor till lärarstudenter

Inledning: Småprata om utbildningen, examensarbete, förväntningar på intervjun, föreslå fika m.m. Informera om syfte enligt forskningsetiska principer:

Tack för att du ville ställa upp. Vi vill undersöka hur skolor arbetar med likabehandling och jämställdhet – därför vill vi intervjua dig.

Svaren används endast i diskussion i vår uppsats och kommer inte att presenteras i sin helhet.

Intervjun är helt anonym och du har rätt att avbryta när som helst.

För vår minnes skull ber vi om tillåtelse att spela in intervjun. *Inspelning sätts igång*

Likabehandling och jämställdhet

1. Hur skulle du förklara jämställdhet för en elev? (begrepp med definition lika för tjejer och killar).
2. Märks det på de lärare du mött på VFU:n att de är medvetna om jämställdhet?
3. Märks det på eleverna att de är medvetna om jämställdhet?
4. Kan du berätta om någon situation där det *inte* varit jämställt?

Jämställdheten i och utanför klassrummet

5. Tar tjejer och killar lika eller olika mycket plats i klassrummet och korridoren? På vilket sätt tar de plats? Stör de undervisningen eller bidrar de till diskussion?
6. Om du tänker dig en lektion i skolan och en situation ute i korridoren – vad är det för skillnad på hur elever pratar med varandra?

Hur ser jämställdheten ut i lärarrummet

7. Hur pratar lärare om eleverna?
Värderas elever efter könstillhörighet eller manliga/kvinnliga attribut på t.ex. klasskonferenser och arbetslagsmöten?

Likabehandlingsplanen

8. Alla skolor är ju skyldiga enligt lag att ta fram en likabehandlingsplan varje år. Visste du om detta?
Känner du till vad en likabehandlingsplan syftar till och vad man ska ha med i en sådan? (*En likabehandlingsplan är ett dokument som rektor arbetar fram, helst tillsammans med skolans elever. Där står det hur man ska behandla och, framför allt, inte behandla varandra i skolan. Det står också hur skolans personal ska agera om någon blir illa behandlad i skolan.*)
9. Har du någonsin kommit i kontakt med skolans likabehandlingsplan?
Arbetar lärarna på din VFU med likabehandlingsplanen?
Har du varit med om aktivt likabehandlingsarbete i skolan?
Om nej – vad tror du det beror på?

Om ja – på vilket sätt?

Konflikt

10. Hur skulle du förklara diskriminering för en elev?

11. Har du under din VFU varit med om en situation där någon elev utsatts för trakasserier, kränkningar eller mobbning?

Kan du berätta om det?

Hur agerade skolan?

Hur tycker du skolan borde agera?

Vad finns det för svårigheter för personal i skolan att uppmärksamma sådana situationer?

Genus och sexualitet

12. Upplever du att elever har fasta föreställningar om manliga och kvinnliga egenskaper?

Finns det ”oskrivna regler” för könsroller bland elever?

13. Vad händer om en elev eller lärare inte passar in i könsnormen? Hur bemöts den personen?

14. Skulle du säga att man på de skolor du varit verksam på kan vara öppen med sin sexuella läggning även om man inte är heterosexuell?

15. Har du någonsin hört elever (eller lärare) uttrycka sig sexistiskt/sexualistisk?

(sexualism = kränkningar på grund av någons sexuella tillhörighet)

16. *Visa bilderna* Vad är din spontana reaktion på dessa bilder?

17. Vad har det för betydelse för elever och lärare vilket sexuell läggning man har, tror du?

18. Känner du till någon situation på din VFU där elever eller lärare utsatts för trakasserier och kränkningar pga sin sexuella läggning?

Om ja – vad är dina tankar kring det?

19. Vad tycker du om att HBTQ uppmärksammas i samhället, t.ex. pridefestivalen?

20. Har du hört elever prata om HBTQ?

Hur pratar de?

Pratar de om specifika personer eller om sexuell läggning överlag?

Används några särskilda beskrivningar eller uttryck?

Avrundning

21. Vad kan göras från skolans håll för att förbättra den sociala miljön?

(Alltså både fysisk miljö (utformning av klassrum, matsal och umgängesområden) och psykisk miljö (hur vi bemöter varandra, vilket språk man använder osv.))

22. Vad tycker du att lärare ska göra för att skapa likabehandling i och utanför klassrummet?

Om du fick helt fria händer – hur skulle du jobba med likabehandling?

23. Hur kan lärare och elever hjälpas åt för att öka jämställdheten?